

Bosbouw en jacht; partners van weleer

Jacht heeft in de historie van het bosgebruik een belangrijke rol gespeeld. Bossen waar grofwild bejaagd kon worden waren al vroeg schaars. In die bossen was de jacht op grofwild belangrijker dan de oogst van hout. Maar ook voor het kleine wild was het bos van belang. Hoe sterk jacht en bosbouw verbonden waren, zal in dit artikel worden beschreven.

Gezamenlijke beheersstructuur

De band tussen jacht en bosbouw is terug te vinden in de vroegere beheersstructuren voor jacht en bossen. In een aantal gewesten was de organisatie van het bosbeheer en de jacht in handen van de Houtvesterij. Deze instantie handelde in opdracht van landsheer of Staten-Generaal. De wettelijke regelingen met betrekking tot domeinen en jacht werden door de Houtvesterij voorbereid en gehandhaafd. In Holland, Brabant, Gelderland en Utrecht werden veel plakkaaten en ordonnanties uitgevaardigd die over zowel bossen als jacht gaan. Figuur 1 geeft daarvan een voorbeeld uit 1767. Het gevolg van deze situatie was, dat bij het beheer van bossen rekening met de jacht kon worden gehouden. In sommige gevallen werd het bosbeheer zelfs afgestemd op de jachtbelangen. Rond 1500 was dat bijvoorbeeld zo in het Bos te Elst en rond 1600 in het Haagse bos (Buis, 1985). Op de jacht gerichte maatregelen hadden dikwijls gevolgen voor het bos. De ene keer hadden ze een bosbeschermende uitwerking, de andere keer vormden ze juist een bedreiging voor het bos. Uitzetten van konijnen ter verho-

ging van het jachtgenot betekende steeds een bedreiging voor het bos. Uitzetten van grofwild daarentegen had vaak per saldo een bosbeschermende werking omdat het meestal gepaard ging met een aanscherping van de regels tegen overmatige kap en beweiding. In Utrecht bijvoorbeeld werden in de 18de eeuw veel schaapherders door

■ Figuur 1 Voorblad van het "Placaat en ordonnantie op de houtvesterije en de Jagt in Holland en Westvriesland" van 24 juli 1767.

het jachtgerecht beboet omdat zij hun schapen in bossen hadden laten weiden (Pelzers, 1990).

Bos én jachtveld

Voor een jager die in zijn jachtveld

veel wild wil schieten, is het aantrekkelijk ook eigenaar van de grond te zijn. Dat maakt het voor hem mogelijk het beheer van het gebied op de belangen van de jacht af te stemmen. Om die reden zijn veel bossen het eigendom van jagers geworden. Bossen zijn voor veel dieren van belang voor dekking, voedselvoorziening of nestelgelegenheid. De schaarste aan bos maakte veel gebieden vroeger tot een weinig optimaal wildbiotoop. Door aankoop van 'woeste' gronden en ontginning van die gronden tot bos hebben jagers tevens bijgedragen aan de uitbreiding van het bosareaal.

De beste voorbeelden van deze bijdrage van jagers aan bosbeheer en bosaanleg zijn te vinden op de Veluwe. Bij de kastelen Rozendaal en Middachten en bij paleis Het Loo behoorden bossen waar jacht de belangstelling van de eigenaar voor het bos bepaalde. De jacht op grofwild stond daarbij centraal. In 1684 werd Het Loo het centrum voor de jacht op grofwild. Prins Willem III kocht in dat jaar het kasteel Oude Loo bij Apeldoorn met een aantal omliggende gronden. Dit vormde het begin van de aankoop van veel meer gronden. Een rapport over Het Loo uit 1763 illustreert dat bij het aankopen van gronden het grofwild van grote betekenis was. De rentmeester adviseert het Hoog Soerense bos aan te kopen en motiveert dat als volgt: "Deeze Hoogsoerder bos legt niet verre van het Loo en zal in den omtrek wel 4 Uuren groot weesen, en is het behoud van de Wildbaan, deweil de Hertten, Rehen en Zwynen aldaar rust hebben, en haare neering van hoogstammigte Eyken Boomen vinden." Korte tijd later, in 1766, kocht prins Willem V de laatste aandelen van het Hoog Soerense bos, waardoor hij de enige eigenaar van dit bos werd. Tot in de 20ste eeuw heeft de ko-

■ *Figuur 2 Panorama met edelherten bij Biljoen (Veluwezoom). Prent van Christiaan Henning (1741-1822). Foto: Gemeentearchief Haarlem.*

ninklijke familie haar bezittingen rond Het Loo uitgebreid. De bejaging van grofwild was daarbij van centrale betekenis. De bezittingen rond Het Loo vormen nu de Koninklijke Houtvesterij Het Loo. Ook in veel bossen buiten de Veluwe waren de gebruiksfuncties jacht en houtproductie lange tijd van gelijkwaardig belang. Het al genoemde Bos te Elst en het Haagse bos zijn daarvan voorbeelden, evenals de moerasbossen met een vogelkolonie in het westen van het land. In Limburg was het onder meer het bos op de Meinweg waar het wild van groot belang was. In het bosreglement uit 1633 is bepaald dat een stuk van het bos is gereserveerd als rustplaats voor wild. Dit bosgedeelte mocht niet worden gekapt. De boswachter was er tevens belast met het toezicht op de wildstand (Venner, 1985).

Grote bosbewoners

Edelhert, ree en wild zwijn vormen een opvallende groep bosbewoners. De verspreiding van het edelhert is sinds ongeveer 1800 beperkt tot de Veluwe (figuur 2). Vanaf de Middeleeuwen tot 1800 kwam het edelhert buiten de Ve-

luwe alleen in beschermde wildgebieden en wildparken voor. Reeën hebben lang een weinig opvallende rol gespeeld. Rond 1800 kwam de soort alleen nog op de Veluwe als standwild voor. Pas in de tweede helft van de 19de eeuw en in de 20ste eeuw breidde de soort zich sterk uit en werd verreweg het meest algemene grofwild. Van de grofwildsoorten brengt het ree nu de meeste schade aan bossen toe. Het wilde zwijn is rond 1800 uitgeroeid. Sinds de herintroductie van 1904 komen deze dieren weer in Nederland voor, vooral op de Veluwe. Het wilde zwijn kan op landbouwgronden veel meer schade aanrichten dan edelhert of ree. Daarom was het zwijn bij boeren zeer gevreesd. De uitroeiing van deze dieren was vooral een gevolg van de klachten van boeren.

De leefgebieden van grofwild op de Veluwe zijn vanaf eind 19de eeuw met hekken omrasterd. Deze rasters hebben van de Veluwe een mozaik gemaakt van

wildbanen voor het grofwild. De eerste omrastering was die van Het Loo in 1895. Daarna volgden andere gebieden. Het motief voor de omrasteringen was aanvankelijk vooral het binnen het eigen jachtgebied houden van het grofwild. Later zijn ook veel rasters aangelegd om landbouwgronden tegen schade door het grofwild te beschermen. Eigenaren van aangrenzende bossen waren vaak niet blij met de rasters. Schade door het grofwild werd weliswaar voorkomen, maar de rasters zorgden er ook voor dat het grofwild minder of niet meer in hun bossen kon worden geschoten. Een aantal boseigenaren heeft daarom zelfs tegen de aanleg van wildrasters geprotesteerd (Kwadijk, 1985).

Schadelijke knagers

Onder de diersoorten die schade toebrengen aan de bosbouw, nemen de knaagdieren een belangrijke plaats in. Eekhoorn en haas konden soms flinke schade aanrichten. Het konijn was echter veruit de meest gevreesde knager, die vele bosbouwers tot wanhoop heeft gedreven.

Het konijn werd in Nederland rond 1200 ingevoerd uit Spanje of Frankrijk. Door sterke vermenigvuldiging kwam de soort al snel overal op de Nederlandse zandgronden voor. In de periode tot 1700 werden op veel zandgronden konijnenwaranden ingesteld. Een konijnenwarande was een jachtterrein van enige tientallen tot enige duizenden hectaren, waarin door beroepsjagers op konijnen werd gejaagd. Vele konijnenwaranden omvatten ook bossen. De huurders van de waranden namen vaak maatregelen om de konijnenvangst te verbeteren. Voorbeelden van zulke maatregelen waren het uitzetten van moerkonijnen en bijvoeding. Daarnaast was het in een aantal waranden verboden om

■ *Figuur 3* Vogelvanger met lijsterstrikken bij een bosje. Uit: Spinniker (1714). Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

hout te kappen. Een warande zonder bomen bood het konijn minder bescherming, was waarschijnlijk de redenering achter deze maatregel. Waranden lagen voornamelijk in de duinstrook, op de Veluwe en op de Utrechtse Heuvelrug. Vanaf 1700 werd het konijn steeds vaker als schadelijk gedierte beschouwd en zo veel mogelijk uitgeroeid. Na 1800 was het met de konijnenwaranden dan ook afgelopen.

In bossen kunnen konijnen veel schade aanrichten. Dat betreft niet alleen het plantsoen in de kwekerij of de jonge bomen in een nieuwe aanplant. In het vroeger overheersende hakhout was er in de eerste jaren na de kap voor het konijn voldoende jong lot laag bij de grond. De hakhoutteelt ondervond daarom veel schade van de konijnen. In veel bossen hebben de eigenaren het konijn met fretten bestreden. Meestal was die bestrijding permanent nodig. De boswachter hield daarvoor vaak één of twee fretten. In de 19de eeuw werden aanvullende maatregelen tegen het konijn ingevoerd, zoals het beschermen van jonge boompjes door de

stam met heide te omwinden en het inrasteren van een jonge aanplant met ijzergaas (De Rijk, 1988).

Gewenste roofdieren

Dieren die vee van de boer roofden, of jachtwild van de jager, zag men liever dood dan levend. Wolven en vossen, maar ook kleine roofdieren werden daarom steeds fel bestreden. Zij trokken zich terug in die gebieden die de beste bescherming boden. Dat waren meestal bossen. De jonge wolven die men rond 1600 op de Veluwe doodde, werden bijvoorbeeld voor een groot deel in de toen al schaarse bossen gevangen. Ook andere roofdieren als dassen en vossen hadden een sterke voorkeur voor bossen. Voor de bosbouw waren roofdieren meestal nuttig. Ze doodden schadelijke dieren als konijnen en eekhoorns. Een enkele keer hebben bosbouwers daarom geprotesteerd tegen de uitroeiing van

de voor hen nuttige roofdieren. In de 19de eeuw bijvoorbeeld hebben sommige bosbouwers de bestrijding van de vos, een goede konijnenjager, als ongewenst veroordeeld. Omdat vele bosbouwers ook jaagden, werd die veroordeling echter niet breed gesteund.

Vogels vangen in het bos

Vogels vangen deed men vroeger haast overal. Op weilanden werden patrijzen geschoten; op akkers lokte men kwartels in netjes; op het water dreef men eenden in de eendenkooi. De vangactiviteiten in bos waren vooral op houtsnippen, lijsters en vinken gericht. In mindere mate werden andere vogels als reigers, kraaien en roofvogels gevangen.

Houtsnippen kwamen in Nederland in de trektijd veel voor. Ze benutten in het bos de beboste plekken om voedsel te zoeken en er te rusten. Voor het vliegen zoeken ze de open plekken op. De vroege vogelvangsters hebben daarvan geprofiteerd door op die plaatsen grote vliegnetten, zogenaamde vluwen, op te hangen. De houtsnippen die over de boomtoppen kwamen aanvliegen en de open plek in doken, raakten in de vluwen verward en konden dan door de vogelvangster worden gepakt. Omdat er niet altijd vol-

doende open plekken waren in het bos, werden die soms gekapt. In Holland raakten de bossen door het kappen van deze "Tochten" zo beschadigd, dat men de houtsnippenvangst verbood (Merula, 1605). Op de Veluwe werd de houtsnippenvangst onder meer beoefend in het Wekeromse bos (Sloet, 1911) en in het Edese bos. In het Edese bos waren in de 17de en 18de eeuw meerdere open plekken gehakt. Men noemde ze daar "netsteeden"; plaatsen (steeden) dus waar een net hing. Ze werden vernoemd naar degene die er de vogels ving; bijvoorbeeld "scholtis Otters netstede". Ook de bossen van Gaasterland zijn vanouds bekend om de spectaculaire houtsnippenvangst.

Lijsters ving men vooral met strikken en lijmsokken (figuur 3). Om welke lijstersoorten het ging, wordt meestal niet vermeld, maar men mag aannemen dat het vooral zanglijster, koperwiek, kramsvogel en merel betrof. In sommige bossen werden vele honderden strikken opgehangen. Als lokaas werden lijsterbessen gebruikt. Omdat de lijstervangers in het bos takken afbraken, werd de lijstervangst door veel bos-eigenaren verboden of er werden beperkingen aan verbonden. Vinken en andere trekkende

■ *Figuur 4 Vinkenbaan en galg. Prent van J. van de Velde (ca. 1593-1641).*

Foto: Gemeentearchief Haarlem.

zangvogels werden vooral gevangen op plaatsen waar stuwing in de trek optrad. De grote hoeveelheid vangplaatsen in de duinstrook hing samen met de stuwing aldaar. De landgoedbossen in de binnenduinen functioneerden daarbij als geleiding voor de trekkende zangvogels. In of naast die bossen legden de vinken-vangers hun netten uit (figuur 4). Voor het bos zelf was de vinkenvangst van geen betekenis.

Moerasbossen met vogelkolonies

Bossen als het Goudse bos en het Zevenhuizense bos waren legendarisch vanwege de koloniebroedende vogels. Voor de eigenaren van deze bossen was de vogelkolonie een bron van inkomsten. Zij exploiteerden de broedvogels, vooral aalscholver, lepelaar, kwak, blauwe- en zilverreiger. Dat gebeurde door de nestbomen met een lange stok heen en weer te zwiepen, zodat de jonge vogels van hun nesten vielen en eenvoudig gepakt konden worden. De aantallen jonge vogels die men zo in enkele kolonies ving, zijn voor de moderne vogelaar ongekend hoog. Vooral bij soorten die nu

zeldzaam zijn, zoals kwak en grote zilverreiger, verbazen die grote aantallen. In enkele kolonies werden ook eieren verzameld.

Het aantal moerasbossen met een vogelkolonie was gering en de omvang van deze bossen was klein. Er zijn nog geen tien van deze bossen bekend. Een paar tientallen hectare per bos was al groot. Dat hun belang voor de vogels toch uitermate groot was, is een gevolg van de bosarmoede in het westen van Nederland. Er waren wel uitgestrekte weiden en natte gebieden met goede fourageermogelijkheden voor de genoemde vogelsoorten, maar geschikte broedplaatsen waren er nauwelijks. De bekende moerasbossen met een vogelkolonie bestonden enige tientallen jaren tot enkele eeuwen. Meestal vormde de kap van het bos, vervening of inpoldering van het gebied het einde van de kolonie. Zo verdween het Zevenhuizense bos in de 18de eeuw door vervening en het Schollevaarseiland bij Rotterdam rond 1870 door droogmaking. Andere moerasbossen hebben de functie als koloniebos voor moerasvogels overgenomen. De bossen van het Naardermeer zijn daarvan het bekendste voorbeeld.

De betekenis van jacht voor bos

Uit de voorgaande beschrijving blijkt dat de plaats van de jacht in het bosgebruik van bos tot bos sterk verschilde. In het ene bos vormde bejaging van grofwild of de vangst van vogels de hoofd-doelstelling voor het bosbeheer, in het andere bos mocht jacht de houtproduktie niet meer dan marginaal beïnvloeden. De betekenis van de jacht voor het bos lijkt in de loop van de tijd geleidelijk afgenomen. Toch noemen particuliere beseigenaren jacht ook nu nog een hoofddoelstelling bij het beheer van hun bezitting (Mensink,

JACHT, Elspeter-Bosch,

groot ongeveer 500 Hectaren, wordt voor zes achtereenvolgende jaren te Huur aangeboden, ingaande 1 Januari 1900.

Daarin bevinden zich Korhoenders, Fazanten, Patrijzen, Grofwild enz. Aanzijzing door den Boschwachter B. SLIJKHUIS.

Inschrijvingsbiljetten worden vóór 15 December a.s. ingewacht bij den heer J. VERMEER Gzn., Voorzitter van de Naamlooze Vennootschap Elspeter-Bosch te Deventer.

■ *Figuur 5* Advertentie uit de *De Nederlandsche Jager* van 25-11-1899 over de verhuur van de jacht in het Elspeter bos.

Tiemersma & Willems, 1990). In enkele bosgebieden met grofwild op de Veluwe is de aanwezigheid van dat wild van centrale betekenis gebleven. Het grofwild veranderde daarbij echter van jachtobject tot levend cultuurmonument.

Jacht was ook in economisch opzicht belangrijk voor het bos. Gegevens over de jachtverpachting in de 19de eeuw kunnen daarvoor als indicatie worden genomen (figuur 5). In het Edese bos (400 ha) leverde de jachtverpachting tussen 1852 en het einde van de 19de eeuw f 75,- per jaar op. Dat was slechts 1.5% van de inkomsten van dat bos. In het Speulderbosch (915 ha) leverde de verpachting per jaar f 325,- op; in het Gortelse bos (930 ha) f 1200,- (1896/1897). De verpachting in de meeste andere bossen zat daar tussenin of bracht minder op. Voor een bos als het Gortelse bos zorgde jacht voor een aanzienlijk aandeel in de inkomsten van het bos.

Literatuur

Boschvennootschappen (De) op de Veluwe. Tijdschrift der Nederlandsche Heidemij 1896-8: 105-111; 1897-9: 193-201.

Buis, J., 1985. *Historia Forestris*. Nederlandse bosgeschiedenis. 2 delen. HES Uitgevers, Utrecht, 1012p.

Kwadijk, F., 1985. De ontwikkeling van de maalschap "Het Speulderbos" 1595-1918. Scriptie Landbouwhogeschool Wageningen, 76p.

Mensink, E.M., J. Tiemersma & A.J.H. Willems, 1990. Doelstellingen en beheersbeslissingen van particuliere beseigenaren. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 62: 300-303.

Merula, P.G.F.P.N., 1605. Placaten ende Ordonnancien op 't stuck vande Wildernissen. B.C. Nieulant, 's Graven-Hage.

Pelzers, E., 1990. Het Jachtgerecht in Utrecht, een beknopt historisch-institutioneel overzicht. *Jaarboek Oud-Utrecht* 1990: 58-72.

Rijk, J.H. de, 1988. Geschiedenis van het konijn *Oryctolagus cuniculus* in Nederland. *Lutra* 31 (2): 101-131.

Sloet, J.J.S., 1911. Geldersche Markerechten, I. Oud Vaderlandsche Rechtsbronnen 2de reeks, nr. 12. Den Haag.

Spinniker, A., 1714. Leerzaame zinnebeelden. Van der Vinne, Haarlem, 220p.

Venner, G.H.A., 1985. De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemeene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied circa 1400-1822. *Maaslandse monografieën* 40. Van Gorcum, Assen/Maastricht, 430p.

Noten

1. Archief Nassause Domeinraad (Hingman) Inv. nr. 6311, Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

2. Archief van de Staten van het Kwartier Veluwe Inv. nrs. 196-221, Rijksarchief Gelderland.

3. Archief Kernhem (ongeïventariseerd archief); Edesche Bosch Rekeningen, Rijksarchief Gelderland.

4. Archief Kernhem (ongeïventariseerd archief); Edesche Bosch Rekeningen, Rijksarchief Gelderland.